

*Мазур М. Р.,**кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального процесу та криміналістики юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка*

КОМПЕНСАЦІЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ В ЗВ'ЯЗКУ З НЕЗАКОННИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПЕРЕСЛІДУВАННЯМ ЧИ (ТА) ЗАСУДЖЕННЯМ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Анотація. У статті на основі аналізу норм діючого процесуального законодавства й практики його застосування, а також наявних в юридичній літературі теоретичних напрацювань, висвітлені окремі проблемні аспекти порядку компенсації моральної шкоди особі, яка зазнала незаконного кримінального переслідування чи (та) засудження. Наведено власні висновки та пропозиції щодо розв'язання існуючих проблем у цій сфері.

Ключові слова: кримінальне провадження, кримінальне переслідування, засудження, моральна шкода, компенсація моральної шкоди.

Постановка проблеми. Закріпивши на конституційному рівні те, що права та свободи людини визначають спрямованість і зміст діяльності держави, остання, тим самим, взяла на себе обов'язок створення відповідних умов, які б надавали можливість для забезпечення прав та свобод людини. На сучасному етапі розвитку української державності пріоритетною є проблема не лише закріплення прав людини на законодавчому рівні, а також і забезпечення цих прав, а в разі порушення – їх захист. У сучасних умовах мають місце численні випадки порушення прав людини й громадянина. Особливо гостро ця проблема звучить у сфері кримінального провадження.

Так, ст. 56 Конституції України [1] передбачає право особи на відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень, а ч. 4 ст. 62 вказує, що «у разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну й моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням». Відповідно до ст. 130 Кримінального процесуального кодексу України [2] (далі – КПК України), шкода завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом.

У такій ситуації важливо забезпечити існування якісного й дієвого захисту прав та законних інтересів осіб, які зазнали незаконного й необґрунтованого кримінального переслідування та (чи) засудження.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням цих питань присвятили свої роботи численні науковці з різних галузей права, зокрема Б.Т. Безлепкін, Л.В. Бойцова, О.М. Ерделевський, В.З. Лукашевич, О.В. Капліна, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Паліюк, М.І. Пастухов, В.М. Савицький, М.С. Строгович, Т.Т. Таджикив, М.С. Шумило, та ін.

Водночас у науці бракує окремого дослідження з точки зору сучасної судової практики, присвяченої саме особливостям компенсації моральної шкоди особам, які зазнали її в зв'язку з

незаконним кримінальним переслідуванням, засудженням. Все наведене вказує на актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є аналіз окремих питань порядку компенсації моральної шкоди особі в зв'язку з її незаконним кримінальним переслідуванням чи (та) засудженням.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як вже було вказано раніше, Конституція України й КПК України гарантують особі, чий права та законні інтереси були порушені в зв'язку з незаконним та необґрунтованим кримінальним переслідуванням, засудженням право на відшкодування завданої шкоди. Одним із видів шкоди, право на відшкодування (компенсацію) якої має особа, є моральна шкода.

Не вдаючись в аналіз поняття моральної шкоди та дотичних до цього теоретичних питань, все ж таки хочемо зазначити, що вживання на законодавчому рівні поряд з цією категорією слова «відшкодування» є не зовсім правильним.

Хоча законодавець у ст. 3 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 01.12.1994 р. № 266/94 – ВР [3] (далі – Закон України № 266/94 ВР) і вживає щодо неї слово «відшкодовується», як видається, у такому випадку більш правильним було б застосовувати термін «компенсація».

Незважаючи на тісний зв'язок між поняттями «компенсація» та «відшкодування», як зазначає С.Н. Приступа, сказати про їхню абсолютну тотожність з погляду законодавства було б великим перебільшенням [4, с. 158-159].

Як видається, дані поняття насправді не тотожні, а виступають різними способами захисту прав та законних інтересів особи. Вважаємо, що «відшкодування», насамперед, вживається щодо майнової шкоди й має своєю метою відновити порушену сферу майнових прав потерпілої особи. Компенсація (від лат. «compensatio» – винагорода, зрівноваження) – означає винагороду, і саме це визначає її сутність. Тому, доцільно застосовувати цей термін виключно щодо моральної шкоди. На відміну від такого способу захисту, як «відшкодування шкоди», в основу якого покладено принцип еквівалентності (тобто, шкода відшкодовується в тому розмірі, в якому вона заподіяна), тут має місце принцип адекватності. Як зазначає О.М. Ерделевський, він полягає в тому, що обсяг моральної шкоди ніколи не може бути визначений повністю, адже глибину страждань і переживань оцінити, визначити неможливо. Адже перенесені людські страждання не усунути, а виплата грошової компенсації потерпілому, навіть виходячи з принципу повного відшкодування заподіяної шкоди, буде для нього лише засобом відновлення попереднього емоційного стану, тоді як наслідки пережитих фізичних чи душевних страждань тією чи іншою мірою все одно залишаться у свідомості людини на все її життя, навіть якщо не будуть гостро відчуватися [5].

Питання про компенсацію моральної шкоди відповідно до ст. 13 Закону України № 266/94 ВР, вирішується судом за заявою громадянина відповідно до чинного законодавства в порядку цивільного судочинства. Розмір моральної шкоди визначається з урахуванням обставин справи в межах, встановлених цивільним законодавством.

Як свідчить судова практика, для компенсації моральної шкоди передбачений фактично звичайний загальний позовний порядок.

Відповідно до ч. 1 п. 17 Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури й суду» від 04.03.1996 р. № 6/5, 3, 41 [6] (далі – Положення № 6/5,3,41) «відшкодування моральної шкоди провадиться в разі, коли незаконні дії органів дізнання, попереднього (досудового. – *Авт.*) слідства, прокуратури й суду завдали моральної втрати громадянину, призвели до порушення його нормальних життєвих зв'язків і вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя». Це положення наводить певні умови компенсації шкоди: наявність моральних втрат, порушення нормальних життєвих зв'язків і необхідність докладання додаткових зусиль для організації власного життя. На нашу думку, перелічені умови є зайвими, оскільки вони матимуть місце в будь-якому випадку завдання моральної шкоди.

З метою захисту своїх прав та законних інтересів особа звертається до суду з позовною заявою.

Відповідно до норм цивільного судочинства, зокрема ст. 122 Цивільного процесуального кодексу України [7] (далі – ЦПК України) передбачено, що суддя відкриває провадження в цивільній справі не інакше, як на підставі заяви, поданої й оформленої у встановленому Кодексом порядку.

Ст. 119 ЦПК України передбачає, що позовна заява подається в письмовій формі та повинна містити наступні елементи: найменування суду, до якого подається заява; ім'я (найменування) позивача й відповідача, а також ім'я представника позивача, якщо позовна заява подається представником, їх місце проживання (перебування) або місцезнаходження, поштовий індекс, номери засобів зв'язку, якщо такі відомі; зміст позовних вимог; ціну позову щодо вимог майнового характеру; виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення доказів, що підтверджують кожну обставину, наявність підстав для звільнення від доказування; перелік документів, що додаються до заяви.

Ч. 1 ст. 1176 Цивільного кодексу України [8] (далі – ЦК України), конкретизуючи положення ч. 2 ст. 1167 ЦК України, передбачає, що «шкода, завдана фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, відшкодовується державою в повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду».

Така категорія справ, як компенсація моральної шкоди, завданої незаконним кримінальним переслідуванням чи (та) засудженням підпадає під виняток закону, і наявність вини заподіювача шкоди не має значення. На наш погляд, це положення повинне стосуватись і доказування «протиправності» дій особи, яка її заподіяла. Оскільки, коли має місце виправдальний вирок суду чи постанова про закриття кримінального провадження за реабілітуючими підставами, – це свідчить про

те, що вся кримінально-процесуальна діяльність органів державної влади до того була безпідставною, а це, своєю чергою, вказує на її протиправність.

Доказування причинного зв'язку між протиправними діями та заподіяною шкодою в цій категорії справ повинне полягати в тому, щоб довести, що моральні чи фізичні страждання були заподіяні саме під час незаконної й необґрунтованої кримінально-процесуальної діяльності щодо особи або після такої діяльності, але виникли в зв'язку з нею.

Поділяючи закріплення принципу «презумпції моральної шкоди» у справах про реабілітацію осіб, вважаємо, що сам по собі факт встановлення незаконності та необґрунтованості дій, бездіяльності органів та осіб, які ведуть кримінальне провадження в таких процесуальних рішеннях, як постанова про закриття кримінального провадження за реабілітуючими обставинами чи постановлення виправдального вироку суду тощо (ті рішення, які дають право особі на реабілітацію), – вже означає наявність такої шкоди. Будь-яке порушення прав особи завдає моральної шкоди. Тому особі немає необхідності доводити в суді наявність такої шкоди, достатньо лише довести її розмір, який підлягає компенсації.

Так, в одному з рішень суду [9] про компенсацію моральної шкоди в зв'язку з незаконним притягненням до кримінальної відповідальності потерпіла сторона – Особа 1, яка незаконно перебувала під слідством та судом 53 місяці 18 днів, з яких безпосередньо під вартою 4 місяці 20 днів (з 9 червня по 27 жовтня 2004 р.), під підпискою про невізд – 36 місяців 27 днів (з 27 жовтня 2004 року по 22 листопада 2007 р.) вимагала компенсації шкоди на підставі закриття кримінальної справи за п. 2 ч. 1 ст. 6 КПК України. Представник прокуратури, як сторона у справі, позов не визнав у повному обсязі й просив відмовити в його задоволенні за безпідставністю пояснивши, що «особою не надано достатніх, для того, щоб вони підлягали задоволенню, обґрунтувань заподіяної йому моральної шкоди». Чи можуть 53 місяці незаконного й необґрунтованого перебування «під слідством та судом» свідчити про відсутність моральної шкоди? На щастя, суд задовольнив вимоги Особи 1, і їй було компенсовано моральну шкоду.

Схожим є рішення Болградського районного суду Одеської області від 24.03.2014 року [10]. Так, «... позивач Особа 1 звернувся до суду з позовом до Держави Україна, уточнивши його в ході судового засідання, яким просив стягнути на його, позивача, користь моральну шкоду в розмірі 10 мільйонів гривень за рахунок Державного бюджету України. Судом було встановлено, що позивач тривалий час незаконно перебував під вартою та під слідством, а саме, протягом 103-х місяців (з них 21 місяць під вартою), суд дійшов висновку про наявність правових підстав для відшкодування завданої Особі 1 моральної шкоди. Прокурор у судовому засіданні позов не визнав, крім цього зазначив, що позовні вимоги щодо стягнення моральної шкоди не підлягають задоволенню, оскільки позивачем не надано доказів, а саме, експертної оцінки про те, яку саме моральну шкоду й в якому розмірі він зазнав через перебування його під слідством та під вартою».

Такі трактування в рішеннях, на жаль, є непоодинокими [11; 12].

З метою уникнення подібних ситуацій ми переконані в необхідності запровадження в законодавстві держави положення про те, що у всіх справах про реабілітацію особи її право на компенсацію моральної шкоди (і її наявності) не може оспороватись.

Відповідно до ч. 3 ст. 23 ЦК України, при визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності й справедливості.

П. 17 Положення № 6/5,3,41 встановлює, що розмір моральної шкоди визначається судом з урахуванням обставин справи в межах, встановлених цивільним законодавством. Відшкодування моральної шкоди за час перебування під слідством чи судом згідно з ч. 3 ст. 13 Закону України № 266/94 ВР провадиться виходячи з розміру не менше одного мінімального розміру заробітної плати за кожен місяць перебування під слідством чи судом. З цього приводу слушно запитує М.Є. Шумило: «... чи компенсується моральна шкода громадянину, коли він відбув покарання, тим більше коли перебував у місцях позбавлення волі?» [13, с. 98]. Очевидно, відповідь тут повинна бути лише одна, і до того ж виключно ствердна. Тому, необхідно передбачити в законі, що компенсація моральної шкоди проводиться за час перебування під слідством чи (та) судом і під час відбування покарання.

М.Є. Шумило переконаний, що в законодавстві треба відмовитися від встановлення конкретних її розмірів і надати право вирішувати це суду. З огляду на це, на його думку, є невиправданою редакція ч. 3 ст. 13 Закону України № 266/94 ВР, де зазначається, що «відшкодування моральної шкоди за час перебування під слідством чи судом провадиться, виходячи з розміру не менше одного мінімального розміру заробітної плати за кожний місяць перебування під слідством чи судом» [14].

Як відомо, кожна особа має право на повне відшкодування шкоди, яке декларується вітчизняним законодавством, тому встановлення будь-яких максимальних меж у реалізації цього права буде суперечити закону. Що ж стосується встановлення мінімальної межі такого розміру, то вважаємо, що це є позитивним кроком і певною гарантією захисту прав особи. Мінімальний розмір компенсації має відповідати вимогам справедливості та розумності, через це, повинен бути вищим, ніж один мінімальний розмір заробітної плати за кожен місяць незаконного перебування «під слідством і судом» чи позбавлення волі, як це декларується сьогодні. Це необхідно здійснити тому, що часто судді визначаючи розмір моральної шкоди, виходять з мінімального розміру встановленого законом і «ні гривні більше».

Так, рішенням Новозаводського районного суду м. Чернігів від 14 серпня 2014 р. «... у справі про відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів досудового розслідування й прокуратури, суд вирішив позов задовольнити частково й стягнути з Держави Україна в особі Державної казначейської служби України на користь Особи 1 суму в розмірі 50 500 (п'ятдесят тисяч п'ятсот) грн 00 коп. Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2014 рік» мінімальна заробітна плата з 01 грудня 2013 року за місяць становить 1218 грн, погодинно – 7,3 грн. З матеріалів справи вбачається, що Особа 1 перебував під слідством та судом 41 місяць та 12 днів» [15].

Сьогодні відшкодування майнової шкоди, відповідно до Закону України № 266/94 ВР, повинно відбуватися в неповному порядку в рамках кримінального провадження шляхом звернення до того органу, який або закрит кримінальне провадження за реабілітуючими обставинами або ухвалив виправдувальний вирок. Тобто, майнову шкоду можуть нараховувати органи досудового розслідування, прокуратура чи суд. Моральна шкода повинна компенсуватися в загальному позовному порядку, відповідно до норм цивільного судочинства.

Як показує практика, непоодинокими є випадки коли особи звертаються до суду в позовному порядку щодо одночасного відшкодування (компенсації) майнової й моральної шкоди відповідно до норм цивільного судочинства. Це зумовлено великими труднощами на практиці відшкодувати майнову шкоду в неповному порядку.

До прикладу, рішенням Болградського районного суду Одеської області від 24 березня 2014 р. прийнято рішення «стягнути з Державного бюджету України шляхом списання з відповідного рахунку Державної казначейської служби України на користь Особа 1 суму грошової компенсації матеріальної шкоди в розмірі 37758 гривень, та моральної шкоди в розмірі 500000 (п'ятсот тисяч) гривень» [16].

У подібних ситуаціях судді не можуть задовольняти позов у частині відшкодування майнової шкоди. Проте не з огляду на недоведеність позовних вимог (позивачем не представлено жодного документа, котрий свідчив би про отримання ним заробітку, не представлено даних про сплату податків з доходів тощо), а в зв'язку з тим, що законом передбачений інший порядок її відшкодування – неповний, відповідно до ст. 12 Закону України № 266/94 ВР.

Висновки. Компенсація моральної шкоди в зв'язку з незаконним кримінальним переслідуванням особи чи (та) засудженням є обов'язком держави, яка несе відповідальність за діяльність своїх органів. Однак, закріплення цього положення на найвищому конституційному рівні ще не є гарантією того, що компенсувати таку шкоду буде легко. Як свідчить практика, сьогодні існує чимало труднощів на даному шляху.

Отже, підводячи підсумок, слід наголосити на необхідності усунення двох основних проблем – це суперечливості існуючого порядку компенсації моральної шкоди особі та неузгодженості законодавства в цій сфері.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України // Офіц. вісник України. – 2012. – № 37. – Ст. 1370.
3. Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 01.12.1994 р. № 266/94ВР [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=266%2F94-%E2%F0>.
4. Приступа С.Н. Концептуальні засади компенсаційної функції цивільного права / С.Н. Приступа // Вісник Академії правових наук України. – Харків. – 1991. – С. 158-159.
5. Эрделевский А.М. Компенсация морального вреда (анализ законодательства и судебной практики) / А.М. Эрделевский. – М., 2000. – 243 с.
6. Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 04.03.1996 р. № 6/5,3,41 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0106-96>.
7. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1618-15>.
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15>.
9. Архів Октябрського районного суду м. Полтава за 2009 р. [Електронний ресурс] // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/6610310>.
10. Архів Болградського районного суду Одеської області за 2014 р. [Електронний ресурс] // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37928829>.
11. Архів 18.03.2014 року Деснянського районного суду міста Київ за 2014 р. [Електронний ресурс] // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37973930>.
12. Архів Апеляційного суду Івано-Франківської області за 2014 р. [Електронний ресурс] // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/3909958203>.
13. Шумило М.Є. Реабілітація в кримінальному процесі України: монографія / М.Є. Шумило. – Харків: Арсіс, 2001. – 320 с.
14. Шумило М.Є. Способи компенсації моральної шкоди, завданої

особі незаконним кримінальним переслідуванням [Електронний ресурс] / М.С. Шумило // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2010. – № 1 // Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Choasp/2010_1/10smynkr.pdf.

15. Архів Новозаводського районного суду м. Чернігів за 2014 р. [Електронний ресурс] // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40192131>.
16. Архів Болградського районного суду Одеської області за 2014 р. [Електронний ресурс] // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37928829>.

Мазур М. Р. Компенсация морального вреда причиненного незаконным уголовным преследованием или (и) осуждением: отдельные вопросы судебной практики

Аннотация. В статье на основе анализа норм действующего процессуального законодательства и практики его применения, а также имеющихся в юридической литературе теоретических разработок рассмотрены некоторые проблемы порядка компенсации морального вреда гражданину, причиненного незаконным уголовным преследованием или (и) осуждением. Приведены собственные

выводы и предложения относительно решения проблем в этой сфере.

Ключевые слова: уголовное производство, уголовное преследование, осуждение, моральный вред, компенсация морального вреда.

Mazur M. Compensation of moral damages caused by unlawful criminal prosecution or (and) conviction: some issues of judicial practice

Summary. In the article, on the basis of analysis of acting procedure legislation and its practical application, as well as existing in legal literature theoretical studies, some problems of the procedure of compensation of moral damages caused to innocent persons, who were under criminal prosecution or (and) were convicted, are analyzed. The author gives his own suggestions and conclusions concerning solution of the existing problems in this sphere.

Key words: criminal procedure, criminal prosecution, conviction, moral damages, compensation of moral damages.